

LA IMPORTÀNCIA DE LES FONTS BIBLIOGRÀFIQUES SECUNDÀRIES EN LA HISTÒRIA DE LA MEDICINA. UNA TASCA CAP EL FUTUR

Jacint CORBELLA

Els treballs d'història de la medicina poden referir-se a temes molt diferents i abastar una profunditat també diversa. Això fa que les fonts en que hem de buscar la informació siguin també molt diferents. Moltes d'aquestes fonts tenen un bon prestigi des d'un punt de vista historiogràfic.

* En un primer nivell, per exemple, la consulta de textos antics, els llibres vells, on hi ha les fonts originals de la informació. Les històries d'una especialitat, dels seus continguts o antecedents científics, o d'una qüestió concreta de la medicina, s'han de basar en l'anàlisi dels textos referits al seu contingut.

També els estudis de documents d'arxiu, per exemple aquí els parroquials per a conèixer l'existència de persones amb tasca sanitària, o l'exactitud d'una data concreta, o les causes de mort, principalment la violenta que, en temps antics, està més documentada.

Igualment, en un nivell important, la consulta dels treballs que ja s'han fet en el camp de la història de la medicina, els articles de revista per exemple.

Aquests són, en principi, els tres grans nivells clàssics d'informació:

- textos antics
- documents d'arxiu
- treballs anteriors dels historiadors.

* Però quan hem volgut fer un recull bibliogràfic d'un cert abast, la "Bibliografia Històrica de la Sanitat Catalana" (BHSC), ens hem trobat amb altres fonts, que també tenen interès, tot i que potser han estat poc valorades i els autors no són sovint considerats com a historiadors de la medicina, encara que la seva contribució en alguns casos és prou important per a un tema o sector concret. I així hi ha autors amb un nombre considerable d'ítems en els llistats bibliogràfics, que en algun cas ni ells mateixos s'han

considerat historiadors de la medicina, però la seva contribució és considerable.

Això té molt interès en el camp de la història local de la medicina, i més pel que fa a les persones o les malalties, més les epidèmies i també els aspectes més socials. Més que no pas amb una visió d'història universal de la medicina, o dels continguts tècnics d'aquesta ciència. Però ara estem en un congrés d'història de la medicina catalana, en el que la immensa majoria d'aportacions no passen de l'àmbit local nostre.

En tenim diversos nivells, perquè la xarxa bibliogràfica és un continuum que no funciona per compartiments tancats. Principalment són dos: els treballs que apareixen de manera esparsa en la premsa diària o en revistes, i els treballs de publicistes o erudits locals. També cal tenir-ne en compte altres, principalment les fonts iconogràfiques i els discursos acadèmics.

1. La premsa una font important.

La consulta de premsa antiga, pràcticament des de molt reculat el segle XIX, ens proporciona dades interessants. I ja en el segle XX, des del principi, hi ha autors que sistemàticament tenen treballs que ens representen una font important d'informació.

En aquest sentit potser la font més activa que hem trobat és "La Vanguardia" de Barcelona, que el tenim més fàcilment a l'abast i ha tingut continuïtat, però no és l'únic. Hi ha "articulistes" com es deia en un temps, col·laboradors freqüents que en ocasions, (i no cal que sigui massa sovint, però al cap del temps signifiquen un nombre important d'articles) fan alguna referència a fets mèdics o sanitaris. A vegades es tracta de referències ja conegudes, repeticions, que n'hi ha moltes, però en altres casos l'originalitat hi és ben palesa i són un element valuós. N'esmentarem alguns exemples al llarg del temps, que són ben demostratius.

EL SEGLE XIX

1877. Al "Diario de Barcelona", el vell Brusi, en el segle XIX un dels grans periodistes de l'empresa, que en fou director, Mañé i Flaquer, publicà dues sèries de quatre articles cadascuna, una sobre "L'Hospital de Barcelona" que era el de la Santa Creu, entre els anys 1877 i 1878, i una altra sobre "El

Còlera", quan l'epidèmia de 1885, que ens informen d'aspectes que podrien quedar perduts en el record.

També cal recordar les notes, més esparses, però al final també interessants, que es poden trobar a "La Renaixensa".

EL PRIMER TERÇ DEL SEGLE XX. FINS A LA GUERRA

El nombre d'aportacions augmenta bastant. Molts diaris i revistes, en les notes d'actualitat referien, sovint "in extenso", actes mèdics que ja per sí són gairebé petites fonts bibliogràfiques. Alguns temes tenen un cert interès repetitiu i social, per exemple la situació dels hospitals, tant la que avui en diríem més sanitària com l'econòmic, i àdhuc l'arquitectònica. Fou una època de construcció dels dos primers hospitals moderns de Catalunya, el Clínic i el de Sant Pau. Farem algunes notes cronològiques, no necessàriament ordenades, perquè les etapes de producció dels autors són variades.

* 1910-1920. Un dels autors més importants fou Alfred Opisso, qui durant gairebé tot el primer quart del segle XX va publicar a "La Vanguardia" entre altres articles dedicats a la medicina i la sanitat que avui tenen valor històric. Són una font interessant de coneixement pel nostre tema. El doctor Calbet en va fer una cerca detallada. Hi ha més de seixanta títols d'articles, alguns repetits (en el títol, no en el contingut). Bastants estan relacionats amb la bibliografia pròpia de metges catalans, aleshores més recent. Opisso és un dels autors més importants en aquest capítol de les fonts secundàries. Les dades d'interès directament històric hi són abundants.

1917. Francesc Puig i Alfonso, que fou un dels administradors del Clínic, té una sèrie d'articles, l'any 1917, sobre els hospitals de Barcelona, apareguts a "La Vanguardia" i altres aportacions posteriors. Fou un dels estudiosos de la beneficència a Barcelona, publicant en llibre un recull d'articles, i de 1923 a 1936 fou president de la Junta Administrativa de l'Hospital Clínic.

1913-1928. Artur Masriera, periodista important en el seu temps, ens ha proporcionat per a la nostra bibliografia (a més de treballs que no podem haver trobat) un conjunt d'onze aportacions entre els anys 1913 i 1928, i dues més encara en el Diari de Barcelona.

c. 1920. Pels anys vint i començaments dels trenta tenen interès els articles publicats a La Vanguardia per Bonaventura Bassegoda sobre els hospitals

de Barcelona, des de l'antic de la Santa Creu fins el Clínic i una sèrie llarga sobre el de Sant Pau.

LA POSTGUERRA

c. 1945. Un tema interessant, i repetitiu, és el de la mala situació de l'economia dels hospitals, que obligava a fer crides demanat ajuda. Sovint són sèries curtes o articles esparsos, que no és aquest el moment de recollir. Un conjunt una mica més llarg sobre hospitals, entre moltes altres activitats periodístiques, són els escrits de José del Castillo, entre 1945 i 1952, publicats a "La Prensa" o "Solidaridad Nacional". Un dels títols, repetit en la sèrie, és clar: "Hay que resolver el problema de los hospitales de Barcelona".

c, 1950. Una dotzena de treballs de Joaquim M. de Nadal, que fou cronista de la ciutat i que tracta de temes, alguns històrics i altres actuals en el seu temps, publicats alguns a "Destino" i altres al "Diario de Barcelona".

c. 1950. També per aquests anys, de la dècada dels cinquanta, Ana Nadal de Sanjuan, publica a La Vanguardia, alguns articles sobre hospitals, l'obra de Jaume Ferran o el Jardí Botànic.

- També han estat relativament habituals, de manera esporàdica, però no rara, crides per ajudar a l'economia dels hospitals. Són treballs útils per a l'estudi de la història econòmica de la nostra sanitat. Alguna vegada, i des d'un famós article del doctor Carulla, el desembre de 1917 sobre el Clínic, procedien de la mateixa institució; altres són obra de periodistes o col·laboradors dels diaris. En aquest mateix sentit hi ha les referències, més difícils de trobar, a les campanyes benèfiques fetes des dels mitjans de comunicació radiofònics, amb més eficàcia econòmica en el moment que resta escrita.

EL CREIXEMENT CAP ELS ANYS SEIXANTA

Aquí es pot plantejar el tema de la immediatesa. Quan un treball es pot considerar història i quan no és més que una referència, més o menys d'actualitat. No és fàcil definir-ne els límits. Un exemple ens pot ajudar a precisar les idees. Recordem que l'any 2000 va ser el centenari de la mort del doctor Robert, personatge molt important a la medicina catalana del seu temps, però que a més en els últims tres anys de la seva vida va ser un

polític rellevant. Suposem que, amb la tècnica d'ara, se li fan entrevistes d'actualitat. Això avui és periodisme al dia. Però si en tenim de fa cent és evidentment un document històric, que ens donaria a vegades dades importants sobre la persona i la seva vida.

El dubte, per altra banda, es pot resoldre amb una certa facilitat. Si tenim dubtes sobre si un escrit és massa d'actualitat o un document històric, només cal deixar-lo al calaix i el que el trobi al cap dels anys ja el tindrà suficientment envellit per a ser un document històric. També pot ser que hagi perdut importància.

c. 1960. Manolo del Arco. El record de les seves entrevistes va ser precisament un dels factors per a valorar aquestes fonts secundàries. En el primer volum de la Bibliografia (BSHC) en vàrem recollir unes poques. Era important a més tenir en compte, i per sí mateix, el valor de la caricatura. Recentment Josep M. Calbet ha fet un estudi ampli sobre l'interès de les aportacions de Del Arco, que van durar molts anys, en els últims temps a La Vanguardia, però abans al Diario de Barcelona i encara en algun altre. És un dels exemples més clars de com les dades recollides, sovint de "rabiosa actualitat" en una entrevista periodística, poden tenir interès després per a la història de la medicina. I en aquest cas concret amb el valor gràfic, iconogràfic, afegit.

c. 1960. Una font que encara no hem revisat a fons són els articles que gairebé cada setmana, des de finals dels anys cinquanta es publicaven a "Destino" amb el pseudònim de "Cianófilo". Tracten de tot, a vegades de temes relacionats amb el que aleshores era actualitat i ara pot ser història. L'autor era José Espriu Castelló, metge que va fer una tasca important d'organització sanitària assistencial.

c. 1950-1980. Podem considerar historiador de la medicina Nèstor Lujan? que fou un periodista de primer ordre en un temps ben recent. A la Bibliografia esmentada li hem recollit no massa aportacions, principalment a Destino i La Vanguardia, i de segur que en té més esparses. És una obra que encara cal estudiar. També més de mitja dotzena amb el pseudònim de "Juro" a Destino, al voltant de 1950. Records seus, necrològiques d'amics, comentaris sobre aspectes sanitaris antics, fan dels seus articles una font d'interès. Per això fou escollit l'any 1993 membre corresponent de l'Acadèmia de Medicina de Catalunya. També foren importants els seus articles setmanals a la revista "Jano" sobre el tema genèric "En la cabecera de los protagonistas de la historia", alguns dels quals foren recollits en llibre. Pocs casos es referien a personatges catalans, però la quantitat de

coneixements històrico-mèdics que s'hi troba és molt important. En aquest sentit Lujan ha estat un bon exemple del periodista que ha dedicat una part important de la seva activitat, més en els seus anys de maduresa, a temes d'història de la malaltia.

1949-1967. També són interessants les aportacions d'Artur Llopis, del qual entre 1949 i 1967 hem vist una vintena llarga d'aportacions en el nostre camp, la medicina catalana, publicades principalment a la revista "Destino". La majoria són referències biogràfiques entorn de personatges que aleshores eren d'actualitat i importants en el nostre nivell, a vegades amb acompanyament iconogràfic.

1964. Un cas interessant és el Marino Gómez Santos, mestre en les entrevistes llargues, a fons, publicades gairebé sempre en sèries de tres, a l'última pàgina de la revista setmanal "Tribuna Médica" a partir de 1964. Durant uns quants anys, de fet fins a 1972, més o menys, van ser una font de coneixement de les persones, feta amb amenitat i profunditat. Allò en el seu temps era "premsa" però avui, passats més de trenta anys, i essent pràcticament tots morts, són records de personatges importants de la nostra medicina. Li hem recollit aportacions sobre una vintena de metges catalans, i recordem que cadascuna sol ser múltiple, és a dir són més d'una cinquantena d'articles. Aquest és un exemple dels més clars, també per la qualitat del treball en profunditat que li permetia l'estructura de la revista, de la importància d'aquesta bibliografia que hem denominat secundària, però a la que el pas del temps concedeix un gran valor.

c. 1964. Josep M. Guix i Sugranyes envià articles com a corresponsal de La Vanguardia, des de Reus i alguns d'ells tenen interès des del camp de la història de la medicina. Bastants eren de fet un ressò de l'activitat i coneixements de Salvador Vilaseca, metge i prehistoriador notable, de molt bon record local, però poc conegut a distància. Més tard Guix feu un llibre necrològic sobre Vilaseca. També escrivia a la premsa local de Reus i Tarragona.

1969. Alguna vegada un historiador clar de la medicina fa servir també de manera habitual a la premsa local per a aclarir temes d'interès per a una institució sanitària de la seva ciutat. Potser el cas més visible és el de Josep Adserà i Martorell, que aprofità la tribuna del "Diario Español" de Tarragona per a fer conèixer molts aspectes, principalment de l'Hospital de Santa Tecla. Hi ha gairebé una trentena d'articles en aquest sentit, al llarg de bastants anys. Aquest és un altre dels exemples més clars de l'interès d'aquestes fonts secundàries. En aquest cas podríem discutir si les hem

d'incloure entre les fonts de premsa, que no ho són en sentit estricte, o les d'erudició local, que és un altre apartat d'aquest treball, però només és un tema de classificació, en un o altre apartat, no pas de la importància i necessitat de recollir les fonts.

c. 1979. Alguns reportatges de Maria Dolors Muntané, a "Notícies Mèdicas", tocant aspectes de la medicina catalana, més en forma d'entrevistes.

c. 1970. Els escrits de Joaquim Nubiola i Sostres (JN) al Diario de Barcelona, cap els anys 70. N'hi ha més d'una dotzena en relació a la història de la medicina. Era el temps del I Congrés. A vegades alguna iconografia.

1961. També a "Solidaridad Nacional" s'hi publicà, els mesos de juny/juliol de l'any 1961 una sèrie de set articles sobre "La trágica aventura de Juan Rovira, el icariano" que era metge i morí a Nova Orléans el 1849, L'autor era F. Pascual Monturiol.

1976 --->. Lluís Permanyer, un dels autors més productius en el camp que ara estem estudiant, ha anat publicant, des dels anys setanta, principalment a "La Vanguardia", i també a "Jano", molts articles dedicats a medicina, sanitat o personatges mèdics. Ho ha fet en diverses sèries i actualment la seva secció dominical ens dóna sovint notícies d'interès, a més amb iconografia ben buscada. Hem recollit ja més de trenta aportacions seves en aquest sentit, i encara en queden.

1967. Baltasar Porcel, publicant principalment a Destino i La Vanguardia, i en algunes revistes més especialitzades. Hi ha entrevistes més al principi i també articles i comentaris. Li hem recollit una vintena d'aportacions, començant per una entrevista a Llorenç Villalonga, psiquiatre, a Destino el 1967. Després amb Agustí Pedro i Pons, Josep Trueta i altres. Són d'una considerable profunditat.

1985. ** Les entrevistes en revistes tècniques a personalitats més o menys rellevants de la nostra medicina. Solen ser més posteriors en el temps, i sovint amb iconografia, que és una altra font d'informació. Així per exemple les que, principalment entre 1985 i 1988, va fer Lluís Ignasi Manegat a cirurgians coneguts, per a Barcelona Quirúrgica.

- 1980. Les entrevistes de Fèlix Pujol a la Vanguardia, bastantes d'elles a personalitats sanitàries del moment.

ELS TEMPS ACTUALS

Aquí si que es planteja de manera més clara el dilema de si es tracta d'actualitat o d'història. De tota manera si el treball és prou bo, una entrevista ben feta o un reportatge vàlid, creiem que val la pena d'conservarlo. Quan s'envelleixi serà un document d'interès per a la història de la medicina i si ara l'indexem ja estalviem la feina de buscar-lo més endavant.

- 1990. També Agustí Pons ha anat donant una sèrie de notícies sobre personatges de la nostra sanitat, sovint amb iconografia.

- Igualment durant bastant temps Rafael Wirth a La Vanguardia, més a les pàgines del mig, secció de paper salmó, a la secció "Vivir en...".

- 1993. Entre els recents cal recordar les entrevistes, gairebé una vintena recollides, a persones que ara són actualitat a la medicina o sanitat catalana, però que potser encara cal guardar al calaix. És el cas de les entrevistes d'Albert Lladó a l'Avui. A la nostra bibliografia hem optat, com en gairebé en tots els casos de la premsa més refent, per apuntar la informació, que ja es veurà en temps futur si és més o menys útil.

- 1996. Les entrevistes de Margarita Rivière, des del 1996, a l'última pàgina de La Vanguardia, durant alguns anys, han donat notícia de persones més o menys rellevants. Cal encara guardar-ne moltes al calaix, però en conjunt és una font important de dades, per la bona tècnica de la periodista, sobre les persones o els temes que es tracten. Bastantes d'elles tenen interès per a la medicina. Després la secció fou substituïda, per l'actual de "La Contra", amb tres periodistes: Lluís Amigué, Victor Amela i Ima Sanchis, que s'alternen, també font de dades, important, en forma d'entrevistes.

- Igualment algunes entrevistes, fetes a fons, a "Diario Médico", de les que algunes són referents a persones actives en la medicina catalana.

-- També la sèrie actual de Lluís Martínez al suplement dominical del diari Avui, començada la primavera de 2002. Són treballs d'intenció divulgadora d'història general de la medicina a l'últim segle, però amb referències suficients a Catalunya.

- I de ben segur que deixem encara una considerable informació, referències més esparses o que no ens han arribat. De tota manera aquí es

vol assenyalar la importància d'aquest tipus de fonts, no pas fer-ne un catàleg, tot i que n'hem esmentat les que creiem més importants o hem pogut trobar.

2. Els treballs d'erudits locals.

Aquest és un tema més difícil. Es tracta sovint de producció bastant tancada, amb poca difusió, a vegades en revistes molt petites, o en monografies d'abast local. I al cap del temps es recorden poc.

Quan trobem cites a vegades és de manera casual, tot i que les casualitats es poden buscar. Voler posar exemples és arriscat perquè ens podem deixar la majoria. Però les revistes o publicacions, més o menys periòdiques, d'abast local són importants. Recordem, si més no, entre els que hem pogut recollir, els treballs de mossèn Josep M. Gasol i Almendros, a Manresa, amb més d'una quinzena de referències a història de la medicina i la sanitat; o d'Antoni Carner a Igualada; també d'Indaleci Castells a Valls, en el primer quart del segle XX; o d'Alfred Canal a Granollers. I evidentment els que no hem trobat encara. Altres vegades els treballs estan en revistes professionals, com poden ser els Butlletins dels Col·legis. I aquí la iconografia pot ser interessant. També les notes necrològiques. Ara hi ha la sèrie d'escrits dels doctors Camps al Butlletí del Col·legi de Lleida.

A més distància, però alguna vegada amb sorpreses, hi ha els programes de festa major de pobles petits. Una vegada a l'any es demana a algú que escrigui i ajudi a omplir, i a vegades hi ha el record d'alguns metges antics del poble, d'alguna tradició remeiera, d'algun vell edifici que es recorda fou hospital. Recordo ara, en ocasió d'un treball recent, les cites de Miquel Martorell en algun programa de Cornudella.

c. 1893. L'obra d'Enric Fajarnés i Tur mereix un comentari molt específic. És un dels personatges que han aportat més dades pel coneixement de la nostra medicina antiga, principalment a Eivissa i Mallorca. Escrivia en molts llocs, sovint notes petites. En el primer volum de la BHSC hi ha recollits 196 treballs, seguint la bibliografia feta, pel Congrés de 1970, per Antich i Panadès. L'obra era prou complexa i la vem dividir en tres blocs, els treballs publicats al Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana, del que fou director, sèrie majoritària amb 156 aportacions; també els que publicà a la revista balear de Ciencias Médicas, amb 24 aportacions, i altres.

Des d'aquí fem una crida per a la recerca sistemàtica de les fonts de la premsa local, les revistes de cada ciutat petita i de cada comarca.

3. Els discursos acadèmics

Són una font relativament interessant, però habitual, de dades concretes. Normalment els discursos acadèmics, i ara em refereixo principalment als d'ingrés, no són pas de tema d'història de la medicina catalana. A vegades a l'autor li sembla escaient posar alguna referència històrica sobre el tema del discurs, que sovint no sol ser massa afortunada. Entre parèntesi, però publicable, es pot dir que moltes són bastant fluixes i més aviat valia no posar-les.

El que sí cal dir és que l'acadèmic que ingressa sol parlar de l'acadèmic anterior, i que el que contesta sol fer, sempre en to elogiós, un retrat del nou acadèmic, on si més no ens dóna algunes dades. I al cap dels anys el conjunt dels discursos és una veritable font de material històric, evidentment de valor només local o personal. I el mateix podríem dir de les sessions necrològiques, tot i que sovint ofereixen bastant menys del que hom podria esperar-ne.

4. Les fonts iconogràfiques

Moltes vegades hi ha il·lustracions d'interès històric, però esparses. Un article, un treball, pot ser il·lustrat amb el retrat d'una persona, un edifici d'interès sanitari, la portada d'una publicació. També les caricatures, però poques vegades hi ha deus de vàlua continuada. Ara, més en articles de premsa, sol haver-hi alguna il·lustració, a vegades repetides, però això tampoc és cap mal. Ja s'ha esmentat l'interès de moltes caricatures ben reeixides, així les fetes per Del Arco. O les il·lustracions, dibuixos o fotografies, dels treballs de Lluís Permanyer, entre altres.

Una forma important d'il·lustracions, en forma de dibuix de fotografia antiga, més que caricatura, és la revista "Archivos Médico Biográficos" que va publicar el doctor Manuel Carreras Roca durant bastants anys. A cada número hi havia dues o tres caricatures, de personatges interessants, aleshores actuals o ja antics de la nostra medicina.

Igualment hem iniciat a la revista Gimbernat una secció iconogràfica en la que s'han publicat algunes sèries de retrats de professors o acadèmics, o de

personatges esmentats en els articles del propi número. Hi ha prou material a l'Arxiu de la Reial Acadèmia de Medicina per a garantir una continuïtat de la sèrie, i fons i tot algun número monogràfic. Igualment el recull de fotografies d'exposicions històriques, com les del sisè centenari de la facultat de medicina de Barcelona, feta el 2001.

5. La feina que cal fer. Noves perspectives.

Estem en el context de la història de la medicina catalana. En aquest cas una cultura avui relativament petita, profunda en els anys, però reduïda en l'espai i que en el camp de la ciència no és de primer ordre en el món, com tantes. La seva dimensió és relativament abastable.

Si mirem el nostre nivell sabem que no som pas uns grans productors de ciència. i tot i que ara intentem estar en el grup important, això és bastant recent. Ara hi ha bastants científics i els qui creuen que tenen treballs bons els envien a revistes foranes, de més difusió, el que assegura la valoració del treball. L'estat de la productivitat científica avui va per aquest camí. Això fa que el nivell sigui més alt en els nostres científics que en les nostres publicacions. Assenyalem el fet, però aquest no és tema que es tracta ara. En història ens referim al passat, un passat que pel que fa a la premsa mèdica i científica, té aquí no més de dos-cents anys ben justets.

A part dels llibres, tractats o monografies, hi ha els articles, les contribucions de petita dimensió. Calbet va dedicar la seva tesi a analitzar les revistes mèdiques catalanes del segle XIX: És un magnífic treball fet en un temps en que no hi havia ordinadors. La producció numèricament va ser considerable. I en el segle XX molt més. El que hem de fer encara és el catàleg dels articles científics apareguts a les nostres revistes. És una tasca important per a la història de la medicina catalana.

Quan busquem la producció d'algun dels nostres metges del segle XIX, i més encara del XX, no podem oblidar la seva contribució a la premsa científica. I les sorpreses a vegades són grans. Persones que creïem que "no han fet res", tenen una producció que no podríem pas qualificar de nul·la, i a vegades fins i tot és abundant. I per ara hem d'anar buscant el que s'ha fet en cada cas concret.

Caldria ja que orientéssim l'esforç per a recuperar les dates sobre la producció dels nostres científics, en aquest cas la producció mèdica, però no és pas l'única interessant. La farmacèutica també té un lloc important.

Aquest ha de ser un projecte de futur, possible de manera bastant immediata. Cal orientar-ho en el sentit de fer la catalogació sistemàtica de les nostres revistes. Això portaria a una segona "Bibliografia Medical de Catalunya", la que va sortir del Congrés de 1917.

El projecte ha de ser col·lectiu, amb l'ajut de tots. Com s'ha fet, tot i que no el vem pas llençar com a projecte institucional, amb l'estudi dels fons sanitaris dels arxius parroquials, que ha estat una feina més personal de cadascun i més àmplia. D'allò sabem que n'han sortit una cinquantena de tesis de doctorat. Allò no s'ha acabat, però hem arribat a un moment de repòs, degut a circumstàncies externes a la recerca. La plètor de llicenciats fa una anys, amb una perspectiva laboral escassa, va fer que molts metges busquessin de fer una tesi de doctorat. Ara, amb els números acotats o més aviat curts, el sobrant per a fer tesis d'història és petit.

El camp de la indexació dels articles de revista és més concret. El model és el mateix per a totes i el treball es pot fer de manera més sistemàtica. Crec que és el moment en que estem en disposició de fer-ho i a més l'edició i la difusió són més possibles i es pot posar el material a disposició de tots els investigadors. Els medis de difusió electrònica faciliten la tasca i abarateixen el cost.

Així podrem saber qui va publicar, on ho va fer, els temes tractats. I es pot fer per períodes cronològics fàcils de delimitar. Aquesta potser és la crida final d'aquest treball: demanar una tasca col·lectiva de recerca, útil en el futur immediat de la història de la medicina catalana.